

OBNOVENÍ HISTORICKÉHO PRŮCHODU K BAZILICE SV. PROKOPA V TŘEBÍČI

Lubor Herzán

Když byl v srpnu 2010 slavnostně otevřen obnovený historický průchod z Žerotínova náměstí k třebíčské bazilice sv. Prokopa, znamenalo to naplnění dalšího významného dílčího projektu tvořícího nedílnou součást mnohem komplexnějšího urbanistického záměru – revitalizace levobřežní části Městské památkové zóny v Třebíči. Tato ambiciózní dlouhodobá vize byla formulována již na počátku 90. let minulého století. Otevření průchodu pak znamená významný kamínek v mozaice, vytvářející postupně přívětivější obraz dlouhodobě zanedbávaného, ale pro rozvoj města nesmírně cenného území.

Historické souvislosti

Jestliže hovoříme o obnově průchodu, je nezbytné si nejdříve alespoň v hrubých obrysech připomenout základní historické souvislosti, a to i s vědomím, že některé uvedené údaje, zejména z 15. století, se opírají jen o neověřené hypotézy, které bude možno upřesnit až na základě podrobnějších průzkumů.

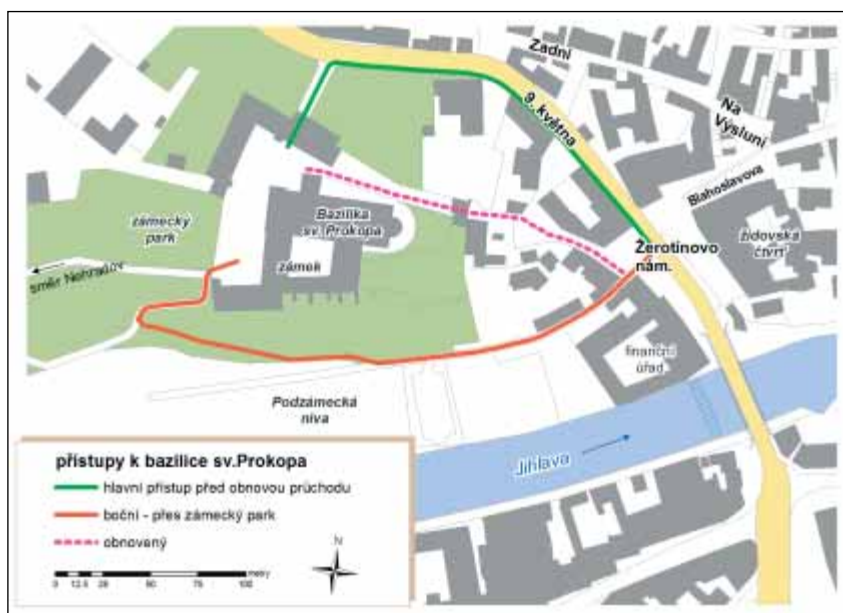
Bazilika sv. Prokopa, zapsaná v roce 2003 spolu s židovskou čtvrtí a židovským hřbitovem do Seznamu světového kulturního a přírodního dědictví UNESCO, byla již od doby své výstavby v polovině 13. století nedílnou součástí benediktinského kláštera založeného v roce 1101. Klášter byl první doložitelnou stavbou na území dnešní Třebíče. Před možnými útoky zvenčí byl chráněn mohutným fortifikačním systémem. A právě v jihovýchodní části hradebního okruhu, pod jednou z obranných věží, vedla původní přístupová trasa na klášterní nádvoří, do prostoru severní předstěny baziliky sv. Prokopa. Klášter, oslabený po obsazení husity v letech 1424–1435, a zejména pak po dobytí vojsky uherského krále Matyáše Korvína roku 1468, se již nedokázal z těchto osudových ran vzpamatovat. V roce 1525 byli vyhnáni poslední mniši z benediktinského kláštera a město se definitivně dostalo ze správy církevní vrchnosti pod správu vrchnosti světské. Následně byl původní klášter přestavěn na renesanční zámek, kde se postupně vystřídal několik šlechtických rodů, počínaje Pernštejnými a konče Waldstejnými, kteří zde pobývali až do svého odsunu v roce 1948. Poté se prostory zámku staly sídlem Západomoravského muzea, později přejmenovaného na Muzeum Vysočiny.

Za vlády Smila Osovského z Doubravice, který se ujal panství v roce 1583 a až do své smrti v roce 1613 výrazně ovlivňoval rozvoj Třebíče, došlo k potlačení dominantní funkce původního vstupu do tehdy již bývalého kláštera. Obranná věž byla přestavěna na domek zbrojírny a nevyužívaný vstup byl postupně zasypáván. Nově se na nádvoří zámku vstupovalo branou od severozápadu, přes území hospodářského zázemí bývalého kláštera. Tento přístup, na rozdíl od jihovýchodní trasy, nevyžadoval překonání velkého terénního rozdílu a byl tak, zejména pro kočáry, mnohem pohodlnější.

Zhruba ze stejné doby pochází i zámecké křídlo při dnešní ulici 9. května, pravděpodobně v místech dřívějšího klášterního opevnění, k němuž původně vedl přes vodní příkop padací most. Ten byl koncem 17. století nahrazen stabilním kamenným mostem ústícím do průchodu pod střední, zvýšenou

částí vstupního křídla, kudy byl přístup na zámecké nádvoří od severovýchodu. Touto branou také až do srpna 2010 vedla hlavní přístupová cesta k bazilice sv. Prokopa a do muzea.

Po zrušení jihovýchodního přístupu nebyla absence přímého propojení prostoru zámku s podzámeckou nivou na pravém břehu řeky Jihlavy žádným zásadním problémem. Negativně se začala projevovat až v období první republiky. Podzámecká niva sice byla pro pěší přístupná cestou přes zámecký park, ale cesta byla poměrně zdoluhavá a strmý svah byl za špatného počasí obtížně schůdný. A tak již na sklonku třicátých let 20. století nechala hraběnka Waldsteinová, k jejíž zálibám patřil i tenis, prorazit v hradbě bývalého kláštera za apsidou baziliky klenutou branku, na niž navazovalo strmé železobetonové schodiště vedoucí přímo k tenisovému kurtu, nacházejícímu se na břehu Jihlavy

Schematická mapa zájmového území

Zdroj: archiv autora

Letecký snímek zájmového území

za dnešním finančním úřadem na Žerotínově náměstí. O vhodnosti tohoto zásahu z hlediska historického a architektonického by bylo možno polemizovat, zvláště když toto spojení už není dlouhá desetiletí využíváno.

Rok 1989 – zásadní přehodnocení priorit rozvoje města

Zásadní společenské změny z roku 1989 se staly významným impulzem pro přehodnocení priorit dalšího rozvoje města. Záchrana historického dědictví a jeho citlivé využití pro potřeby moderního města dostaly v nově zvoleném zastupitelstvu (přesněji řečeno v jeho rozhodující většině) zelenou, a tak byl v poměrně krátké době formulován a schválen Program regenerace levobřežní části Městské památkové zóny Třebíč. Myšlenkovou osou tohoto programu se staly závěry a doporučení z workshopu šesti týmů architektů uskutečněného v Třebíči roku 1993. Tento workshop si vytkl za cíl zformulovat zásady a doporučení pro vyvážený rozvoj levobřežní části MPZ Třebíč s pokorou k cennému historickému odkazu minulých generací a zároveň s pochopením pro soudobé potřeby moderního města. Jedním z dílčích projektů, na němž se všechny řešitelské týmy shodly, byla i obnova historického přístupu k bazilice sv. Prokopa. Podrobnosti o třebíč-

ském přístupu k programu regenerace byly publikovány v mých článcích „Revitalizace levobřežní části Městské památkové zóny Třebíč“ (Urbanismus a územní rozvoj 2/1996) a „Židovská čtvrť v Třebíči 7 let po zápisu do Seznamu světového kulturního a přírodního dědictví UNESCO“ (Urbanismus a územní rozvoj 3/2010). V těchto článcích jsem se soustředil zejména na problematiku židovské čtvrti. Pojem „levobřežní část MPZ Třebíč“ však zahrnuje mnohem širší území.

Nové potřeby moderního města

Na rozdíl od jediné původní funkce průchodu – zpřístupnit prostor kláštera při zachování plné funkčnosti obranné funkce jeho hradebního okruhu – soudobé potřeby města nabízejí mnohem pestřejší směsici důvodů, proč je velice žádoucí obnovit průchod v jeho původní, historické trase. Při určitém zjednodušení by se tyto důvody daly shrnout do čtyř hlavních oblastí:

1. Důvody provozně-urbanistické
Původní opevněný klášter se postupně změnil v šlechtické sídlo a po odsunu jeho posledních majitelů – Waldsteinů – v roce 1948 se zámek proměnil v sídlo regionálního muzea. Zároveň se postupně změnil původní uzavřený charakter prostoru v prostor průchozí, přes který vede významná pěší spojka z centra města do obytných souborů

rodinných domků v prostoru čtvrti Nehradov. Tato zástavba vznikala v průběhu 20. století a posunula hranice zastavěného území města dále na severozápad. Obnovení průchodu by znamenalo nejen významné zkrácení této pěší trasy, ale i podstatné zlepšení komfortu pro její uživatele. Navíc bývalé hospodářské zázemí kláštera, později školní statek, bezprostředně navazující na západní klášterní křídlo, patří dodnes k nejvýznamnějším rozvojovým lokalitám Třebíče. Její kvalitní pěší propojení s centrální částí města je proto nanejvýš žádoucí.

2. Důvody bezpečnostní

Před obnovením průchodu byl prostor baziliky a muzea přístupný buď přes podzámeckou nivu a zámecký park z jihovýchodu, nebo ulicí 9. května a mostem přes bývalý hradební příkop od severovýchodu. V prvním případě se jednalo o nezpevněnou a neosvětlenou cestu vedoucí do strmého svahu, v druhém případě pak byl významným bezpečnostním rizikem přístup po úzkém chodníku přiléhajícím k jedné z nejužších třebíčských komunikací. Zprovoznění dlážděného a osvětleného průchodu pro pěší, zcela odděleného od automobilové dopravy, by znamenalo vyloučení výše naznačených bezpečnostních rizik.

3. Důvody architektonické a památkářské

Výsledkem dlouhodobého stavebního vývoje po zrušení původního vstupu do prostoru bývalého kláštera se stala nepříliš koncepční zástavba pod jihovýchodním segmentem hradeb. Nově vzniklá urbanistická struktura – směs obytné funkce a drobné řemeslné výroby – postrádala malebnost středověké zástavby, ale nesplňovala ani požadavky racionálního přístupu a hygienických standardů charakterizujících soudobou výstavbu. Odstranění nevhledných kůlniček nacházejících se přímo na trase zrušeného průchodu a očištění původních středověkých hradeb, včetně obnovení průchodu pod původní obrannou věží klášterního opevnění, by bylo jednoznačným architektonickým pozitivem. Rovněž z pohledu památkové péče by byly odstranění druhotné zástavby bez památkové hodnoty a prezentace kvalitního středověkého fortifikačního systému významným přínosem.

4. Rozvoj cestovního ruchu

I když zbývalo počátkem 90. let ještě více než desetiletí do okamžiku zápisu židovské čtvrti a baziliky sv. Prokopa do seznamu UNESCO a nikoho na třebičské radnici tehdy nenapadlo pomýšlet tak vysoko, podpora rozvoje turistického ruchu rozhodně byla jedním z důvodů, proč záměr obnovy historického průchodu k bazilice sv. Prokopa prosazovat. Nešlo přitom jenom o fyzické propojení dvou významných rozvojových území města – prostoru bývalého kláštera, včetně jeho nejbližšího okolí na jedné straně, a židovské čtvrti na straně druhé. Toto propojení je možno chápat i v symbolické rovině, jako zprostředkování dialogu mezi dvěma kulturami formujícími po dlouhá staletí duchovní i hmotný obraz Třebíče – mezi křesťanstvím a židovstvím. Tehdy ovšem ještě nikdo netušil, že jde i o plánované propojení dvou budoucích památek UNESCO.

Plány versus realita

Záměr obnovení průchodu nenarazil v obecné rovině na vážnější výhrady ze strany rozhodujících účastníků rozhodovacího procesu. Postupně se stal nedílnou součástí všech klíčových rozvojových dokumentů města. Problém nastal až v okamžiku, kdy do hry

vstoupili vlastníci pozemků a nemovitostí na trase budoucího průchodu se svými oprávněnými zájmy. Majitel původní obranné věže v hradebním okruhu – katolická církev – prováděla adaptaci nadzemního podlaží této stavby na klubovnu mládeže a vzhledem k tomu, že budoucí průchod byl naplánován o podlaží níže, tyto dvě stavební aktivity nabyly v přímém konfliktu. Bylo však nezbytné obě stavební akce věcně a časově zkoordinovat. Největším problémem při tom byly statické otázky.

Mnohem obtížnější bylo nalézt společnou řeč s majitelem čalounické dílny přiléhající bezprostředně ke středověké obranné věži přímo v plánované trase obnovovaného průchodu. I když její majitel byl od začátku ochoten konstruktivně vyjednávat o podmínkách zřízení průchodu, zcela pochopitelně hájil především požadavek na zachování své živnosti navazující z jedné strany na jeho vlastní rodinný domek pod hradbami, z druhé strany pak na fortifikační systém bývalého kláštera. Po dlouhých a složitých vyjednáváních nakonec došlo k oboustranně přijatelné dohodě: Město Třebíč jako investor stavby průchodu zbuduje na své náklady na pozemku rodinného domku nové objekty pro soukromé podnikání vlastníka čalounické dílny včetně nezbytných úprav

na jeho rodinném domku a po jejich dokončení bude možno odstranit stávající dílnu na trase průchodu a usku-tečnit prodej pozemku do majetku města. Na trase vedoucí již výhradně po městských pozemcích pak bude možno provést všechny potřebné demoliční, průzkumné i stavební práce směřující k obnově průchodu. V tomto smyslu byla již počátkem druhé poloviny 90. let uzavřena mezi městem Třebíč a soukromým vlastníkem nemovitosti příslušná smlouva a zdálo se, že nic nestojí v cestě brzké realizaci tolik potřebného záměru. Zásadním problémem se však ukázaly být peníze. Z důvodů podrobněji popsaných v následujícím oddílu existovala jen rámcová představa o finanční náročnosti celé operace. Tato skutečnost společně se změnou vedení města, které prosazovalo jiné rozvojové priority, znamenaly dlouhodobý odklad řešení problému. V následujících letech se tak obnovení historického průchodu sice pravidelně objevovalo v návrhu městského rozpočtu na následující rok, ale do schválené verze rozpočtu se jej nikdy nepodařilo prosadit.

Byla dříve slepice, nebo vejce?

Dříve zmíněná nevyjasněnost finančních nákladů potřebných na zřízení průchodu měla svou objektivní příčinu. Studie, včetně finanční rozvahy, mohla být zpracována jen v podrobnosti vyplývající z informací dostupných v té době. Podmínkou následného zodpovědného zpracování detailnějšího projektu bylo předchozí provedení podrobného stavebně-historického průzkumu na celé trase průchodu. V prostoru bývalé klášterní obranné věže k tomu ještě přistoupila potřeba zpracování statického průzkumu stavebních konstrukcí. V původní středověké stavbě totiž v průběhu mnoha staletí evidentně došlo k celé řadě zásadních stavebních úprav, jejichž rozsah a kvalita však byly v době zpracování studie velkou neznámou. Od počátku tedy bylo zřejmé, že zpracování projektu by měly předcházet výše naznačené průzkumy. Tyto průzkumy bylo ale možno provést až po uvolnění staveniště, k němuž mohlo dojít až po vybudo-

Zdroj: archiv autora

Před obnovením průchodu byl hlavní pěší přístup k bazilice po dopravně přetížené ulici 9. května

Obnovený průchod – pohled od Žerotínova náměstí

vání náhradních prostor pro čalounickou dílnu a po přesunu jejího provozu do nově vybudovaných objektů. Z hlediska čisté logiky tedy došlo k zdánlivě neřešitelné situaci, nikoli nepodobné věčné a nikdy nezodpověditelné otázce uvedené v nadpisu tohoto odstavce. Reálný život se však nedá vtěsnat do exaktně vymezených hranic přísné logiky, a tak i zde se nakonec rozumné řešení našlo. Projekt byl zpracován jen do podrobností, které umožňovaly dostupné vstupní informace. Od počátku přitom bylo zřejmé, že při realizaci stavby nutně dojde k větším či menším změnám, jejichž potřeba vyplyne až z podrobnějších průzkumů.

Bludný kruh byl tedy rozetnut a pro uskutečnění dlouhodobé rozvojové vize zbývalo zodpovědět zásadní otázku: Kde získat potřebné peníze?

Do hry vstupují evropské fondy

Z důvodů uvedených v předchozím odstavci byl znám jen orientační odhad potřebných nákladů. Úhrada předpokládané potřebné částky 10–15 milionů by sice nebyla mimo reálné možnosti městského rozpočtu, ale stále se nedařilo najít většinovou politickou shodu, že právě tento projekt je pro Třebíč prioritní a že by měl být urychleně usku-

tečněn i na úkor jiných, nepochybně také důležitých, investic. Radnice stále kalkulovala s reálnou možností, že se podstatnou část potřebných peněz podaří získat z některého grantového titulu. První pokus z roku 2006, kdy bylo zažádáno o příspěvek v rámci Finančních mechanismů EHP/Norska ještě nevedl k očekávanému výsledku, ale další žádost již byla úspěšná. A tak v roce 2008 získalo město Tře-

bíč v rámci výzvy ROP 2.1 Rozvoj infrastruktury pro rozvoj cestovního ruchu částku 8 mil. Kč, která pokryla podstatnou část celkových, téměř dvacímilionových nákladů, potřebných pro obnovu průchodu. Práce na obnově průchodu se tak mohly rozběhnout naplno.

Nečekané objevy

Stavební a průzkumné práce se časově částečně překrývaly. Teprve po odstranění mohutných vrstev zeminy a stavební suti narazila stavební firma pod bývalou obrannou věží na středověkou valounovou dlažbu původního průchodu. Stavební práce bylo nutno dočasně přesunout mimo obvod nového objevu zásadního významu a krumpáče i lopaty stavebních dělníků byly na několik dní vystřídány mnohem jemnějšími pracovními nástroji archeologů. Jejich špachtle a štětečky postupně odkrývaly řadu zajímavých nálezů, na jejichž základě bylo možno upřesnit dataci zrušení průchodu. Například měděný tříkrejcar z doby vlády Františka I., vydaný roku 1800, který byl nalezen v úrovni nově odkryté dlažby, napovídá ledacos o době počátku zasypávání průchodu. Podrobnější vyhodnocení archeologického průzkumu se však vymyká tématu tohoto příspěvku.

Obnovený průchod – pohled od baziliky sv. Prokopa

Těžké dilema

Jedním ze zásadních objevů byla středověká valounová dlažba v trase průchodu. Bylo tak nutno urychleně, ale zároveň zodpovědně vyřešit zásadní otázku: Upřednostnit historickou autenticitu i za cenu značného nepohodlí uživatelů průchodu při chůzi po nepravidelných říčních valounech původní dlažby, nebo zvolit řešení přívětivější k požadavkům soudobého provozu i s vědomím, že požadavky historické authenticity budou do určité míry potlačeny? Bylo třeba vzít v úvahu, že celá západní část průchodu včetně bývalé obranné věže se nachází na území, jež je součástí národní kulturní památky,

zbytek zájmového území pak má status městské památkové zóny. Z tohoto pohledu by se tedy zdálo, že historická autenticita by měla být upřednostněna. Stejně nezpochybnitelnou však byla i skutečnost, že průchod byl obnoven zejména proto, aby umožnil komfortnější spojení dvou částí města a otázky bezpečné a pohodlné chůze tak nelze brát na lehkou váhu. Nakonec zvítězilo kompromisní řešení. Část původní dlažby pod obrannou věží byla zachována zhruba v polovině šířky průchozího profilu jako připomínka středověkého stavu cesty, zbytek pak byl vydlážděn novodobými žulovými kostkami umožňujícími pohodlnou a bezpečnou chůzi.

Rekonstrukce pokračuje

Obnovený historický vstup je bezesporu významným urbanistickým počinem, který po takřka dvou desetiletích naplnil vize z počátku 90. let minulého století. Potěšitelná je i skutečnost, že nedlouho po zprovoznění průchodu byly v rámci rekonstrukce třebíčského zámku zahájeny i práce na úpravě povrchů zámeckého nádvoří, které bezprostředně navazuje na obnovenou trasu průchodu.

*Ing. arch. Lubor Herzán
Městský úřad Třebíč*

ENGLISH ABSTRACT

Renovation of the Historical Passage to the St Procopius Basilica in Třebíč, by Lubor Herzán

The renovated passage from Žerotín Square to Třebíč's Basilica of St Procopius, opened in August 2010, is another partial accomplishment within the much more complex urban project of the revitalization of the left-bank section of the Urban Preservation Zone of Třebíč. This ambitious longtime vision was first designed as early as the beginning of the 1990s. The newly opened passage is another important stone in the mosaic that is shaping a more pleasant image of this long neglected but immensely valuable urban territory.